

Η ΑΠΟΔΗΜΙΑ • Ο ΚΑΗΜΟΣ ΤΗΣ ΞΕΝΙΤΙΑΣ
• Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΕΞΩ ΑΠΟ ΤΑ ΣΥΝΟΡΑ
• ΤΑ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ • ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ

ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΗΣ ΞΕΝΙΤΙΑΣ

Θέλω να πα στην ξενιτιά

Ξενιτεμένο μου πουλί

ΣΤΟΧΟΙ

Να γνωρίσουν οι μαθητές δύο τραγούδια της λαϊκής μας παράδοσης και να απολαύσουν το λιτό και περιεκτικό λόγο τους. Να επεκτείνουν τις γνώσεις τους πάνω στα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των δημοτικών τραγουδιών του καθημερινού βίου. Να νιώσουν αισθήματα συμπάθειας για τους ανθρώπους που ξενιτεύονται από τη χώρα τους σε αναζήτηση καλύτερης τύχης, καλλιεργώντας έτσι την κοινωνική τους συνείδηση.

ΘΕΜΑΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

Αποδημία – μετανάστευση: αίτια οικονομικά, πολιτικά κ.λπ.

Χωρισμός από τα οικεία πρόσωπα. Κοινωνικές συνέπειες

Ζωή του ξενιτεμένου, ζωή αυτού που μένει πίσω. Προσωπικά βιώματα και συναισθήματα

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ – ΠΡΟΤΑΣΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Τα δημοτικά τραγούδια της ξενιτιάς απηχούν καταστάσεις από τη ζωή των απλών ανθρώπων που φεύγουν από την πατρίδα τους για να βρουν καλύτερη τύχη σε μια άλλη, ισχυρότερη οικονομικά χώρα. Εδώ πρέπει να επισημανθεί ότι η εμπειρία του ξενιτεμένου μετανάστη δεν αφορά τόσο τα σημερινά ελληνόπουλα, αφού δεν υπάρχει πια στη χώρα μας μεταναστευτικό ρεύμα. Αντίθετα, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται έντονο ρεύμα εισόδου άλλων, Βαλκάνιων κυρίως μεταναστών, στη χώρα μας. Ωστόσο, αυτή η κοινωνική μορφή ζωής, δηλαδή ο ξενιτεμός, υπήρξε μακρόχρονη ελληνική εμπειρία, της οποίας τα οικονομικά και κοινωνικά αποτελέσματα υπήρξαν θετικά για τη χώρα μας. Με αφορμή λοιπόν τη διδασκαλία των δημοτικών τραγουδιών και των παράλληλων κειμένων, είναι καλό να προσπαθήσει ο διδάσκων να καλλιεργήσει στους μαθητές αισθήματα κατανόησης και συμπάθειας για τους εργαζόμενους στη χώρα μας μετανάστες και να απαλείψει τυχόν προκαταλήψεις και ξеноφοβίες, οι οποίες δεν έχουν θέση σε μια χώρα που ανέδειξε την αγάπη για τον ξένο σε ύψιστη ηθική υποχρέωση (Ξένιος Δίας). Τα τραγούδια της ξενιτιάς φανερώνουν τα αισθήματα αγάπης που συνδέουν τον ξενιτεμένο με την οικογένεια και την πατρίδα του. Εκφράζουν τόσο τη νοσταλγία αυτού που έφυγε όσο και την πίκρα αυτού που έμεινε. Τα ανθολογημένα τραγούδια παρουσιάζουν αυτές τις δύο εκδοχές του πόνου που προκαλεί ο ξενιτεμός του αγαπημένου προσώπου.

Στο πρώτο τραγούδι διακρίνονται δύο νοηματικές ενότητες. Στην πρώτη (στίχοι 1-8), ο ξενιτεμένος αφηγείται πώς η ξενιτιά τον πλάνεψε με τις χάρες της και τον κράτησε τριάντα χρόνια κοντά της, και ο ίδιος, αδύναμος να αντισταθεί στη δύναμή της, την παρακαλεί να μην του προκαλέσει αρρώστια. Η περιγραφή των αναγκών που έχει ο άρρωστος προβάλλει έμμεσα το γεγονός ότι ως ξένος στερήθηκε τη στοργή, την αγάπη και τη φροντίδα μακριά από την πατρίδα του. Στη δεύτερη ενότητα το ποιητικό υποκείμενο είναι ένας ανεξάρτητος αφηγητής ο οποίος περιγράφει το δράμα του άρρωστου ξενιτεμένου και την κορύφωση της νοσταλγίας του τελευταίου – η νοσταλγία εκφράζεται μέσα από την επιθυμία του για το νερό και τους καρπούς της πατρικής γης (μήλα και σταφύλια). Ίσως πιστεύει ότι αυτά θα είχαν τη δύναμη να τον κρατήσουν στη ζωή. Να επισημανθεί στους μαθητές ότι το νερό και τα φρούτα λειτουργούν ως το μέρος αντί του όλου, δρουν δηλαδή ως σύμβολα της πατρικής γης, της οικογενειακής εστίας και των αγαπημένων προσώπων που έχει ουσιαστικά ανάγκη ο άρρωστος ξενιτεμένος. Αξίζει να σχολιαστεί επίσης η αντίδραση της γης στον αναστεναγμό του ετοιμοθάνατου ξενιτεμένου (μπορεί και να συνδεθεί με τον ανάλογο στίχο από το ακριτικό «ο Διγενής ψυχομαχεί κι η γη τόνε τρομάσει») και να τονιστεί η αμεσότητα και η ζωντάνια που επιτυγχάνεται με τη διατύπωση από τον ίδιο τον ξενιτεμένο της τελευταίας του επιθυμίας.

Στο δεύτερο τραγούδι παρουσιάζεται η γυναικεία μορφή που μένει πίσω και βιώνει τα αισθήματα θλίψης και στέρησης που της προκαλεί ο ξενιτεμός του αγαπημένου προσώπου. Ο διάλογος με τους μαθητές μπορεί να στραφεί, αρχικά, γύρω από την ταυτότητα του ποιητικού υποκειμένου. Είναι η μητέρα ή η σύζυγος που μιλά; Η εικόνα των γυναικών που ταχταρίζουν τα νεογέννητα (στίχοι 11-12) μπορεί να σημαίνει ότι το πρόσωπο που μιλά είναι μια νιόπαντρη γυναίκα της οποίας ο άντρας ξενιτεύτηκε προτού αποκτήσουν παιδιά. Σε μια παραλλαγή εξάλλου του τραγουδιού η ταυτότητα της γυναίκας δηλώνεται καθαρά στους πρώτους στίχους:

*Τριώ μερώνε νιόνυφη κι άντρας της πάει στα ξένα.
Δώδεκα χρόνους έκαμε στις ξενιτιάς τα μέρη
κι η δόλια μοιριολόγαε, πικρά μοιριολογάει
«Τι να σου στείλω, ξένε μου, τι να σου προσβοδήσω;»*

Το τραγούδι αναπτύσσεται σε δύο στροφικές ενότητες με σχετικά ανεξάρτητο περιεχόμενο. Στην πρώτη (στίχοι 1-8) η γυναίκα εκφράζει την αδυναμία της να προσφέρει δείγματα αγάπης προς τον αγαπημένο της, γιατί η απόσταση από τη μια και η μεγάλη της θλίψη από την άλλη εμποδίζουν την επικοινωνία. Η ενότητα δομείται πάνω στα σχήματα της αντίθεσης (θέση: «να στείλω» / άρση: «σέπεται» κ.λπ.) και της επανάληψης («να στείλω», «αν στείλω» κ.λπ.), που αποτελούν τυπικά γνωρίσματα των δημοτικών τραγουδιών. Στη δεύτερη στροφική ενότητα (στίχοι 9-14) περιγράφεται η συναισθηματική κατάσταση της γυναίκας που μένει πίσω και στερείται όλες τις απλές χαρές της ζωής που η παρουσία του άντρα της θα της πρό-

σφερε. Ο βουβός και κρατημένος στο εσωτερικό του σπιτιού πόνος δίνει μια τραγική διάσταση στο κοινωνικό πρόβλημα της αποδημίας.

Ένα βασικό χαρακτηριστικό των δημοτικών τραγουδιών είναι η εκφραστική λιτότητα. Είναι σκόπιμο να επισημανθεί ότι στα εξεταζόμενα τραγούδια η λιτότητα προκύπτει από την απουσία πολλών σχημάτων λόγου ή επιθέτων, από την κυριαρχία των ρηματικών τύπων κ.λπ. Να σχολιαστεί επίσης η εναλλαγή πρωτοπρόσωπης-τρίτοπρόσωπης αφήγησης στο πρώτο τραγούδι και η χρήση των άστοχων ερωτημάτων στο δεύτερο ως στοιχείων που δίνουν ζωντάνια, αμεσότητα και γοργούς ρυθμούς στην αφήγηση.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Δωδεκανησιακό τραγούδι: «Τζιβαέρι»

*Η ξενιτιά το χαίρεται, τζιβαέρι μου, το μοσχολούλουδό μου,
εγώ ήμουν που το 'στειλα, τζιβαέρι μου, με θέλημα δικό μου.
Σιγανά πατώ στη γη, σιγανά και ταπεινά.
Ανάθεμά σε ξενιτιά, τζιβαέρι μου, και συ και το καλό σου
που πήρες το παιδάκι μου, τζιβαέρι μου, και το 'κανες δικό σου.
Σιγανά πατώ στη γη, σιγανά και ταπεινά.*

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Μια διαθεματική προσέγγιση των δύο τραγουδιών της ξενιτιάς θα μπορούσε να εστιαστεί στα θέματα της φιλοξενίας και του ξένου, όπως μας είναι γνωστά από την αρχαιότητα. Σύμφωνα με τη μυθολογία ο Δίας είναι ο προστάτης της φιλοξενίας. Στην *Οδύσσεια* παρατηρούμε το θεσμό και το τυπικό της φιλοξενίας (Ιθάκη, χώρα των Φαίακων, νησί της Καλυψώς), τη νοσταλγία του ξενιτεμένου Οδυσσέα (ραψωδία ε), καθώς και την πλανεύτρα δύναμη της ξενιτιάς (Χώρα των Λωτοφάγων, Κίρκη, Σειρήνες).
2. Αφιερώστε ένα μέρος της διδακτικής ώρας για να ακούσετε γνωστά λαϊκά τραγούδια με θέμα τους καημούς και τα προβλήματα της ξενιτιάς, π.χ. τραγούδια του Στέλιου Καζαντζίδα, του Γιώργου Νταλάρα κ.ά.

ΠΗΓΗ

«Θέλω να πα στην ξενιτιά», *Το δημοτικό τραγούδι της ξενιτιάς*, επιμέλεια G. Saunier, Ερμής 1990, σ. 69.

«Ξενιτεμένο μου πουλί», Νικολάου Γ. Πολίτη, *Δημοτικά τραγούδια*, Γράμματα 1991, σ. 238.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΑΤΖΗΣ

Ο Κώστας Χάουζερ στην έρημη χώρα

ΣΤΟΧΟΙ

Να γνωρίσουν οι μαθητές ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα της μεταπολεμικής πεζογραφίας. Να προβληματιστούν για το θέμα της εγκατάστασης οικονομικών μεταναστών και να παρακολουθήσουν ορισμένα κοινωνικά τους βιώματα.

ΘΕΜΑΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

Μετανάστευση

Αποξένωση από την πατρίδα

Απώλεια ταυτότητας

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Το επιλεγμένο απόσπασμα συνιστά ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα της ρεαλιστικής γραφής του Δημήτρη Χατζή, η οποία έχει ως επίκεντρό της την παρατήρηση του κοινωνικού περιβάλλοντος. Ο συγγραφέας αναπαριστά πειστικά το λόγο ενός λαϊκού προσώπου που, ως μετανάστης στη Γερμανία, διαπιστώνει την απώλεια της προσωπικής αλλά και της εθνικής του ταυτότητας. Τόσο ο Κώστας όσο και τα περισσότερα πρόσωπα του βιβλίου, είναι απλοϊκά κι αμόρφωτα χωριατόπαιδα μετανάστες στη Γερμανία, τα οποία αισθάνονται σταδιακά ότι χάνουν την προσωπική εθνική τους ταυτότητα. Στο δεύτερο κεφάλαιο του μυθιστορήματος *Το διπλό βιβλίο* ο Χατζής αναπτύσσει το θέμα του ελληνικού παρελθόντος του Κώστα. Καταγόταν από ένα απομονωμένο χωριό του νομού Μαγνησίας, τη Σούρπη. Δεν έμαθε γράμματα και πριν φύγει μετανάστης στη Γερμανία, εργαζόταν σ' ένα μικρό εργαστήριο ξυλείας στο Βόλο. Οι γονείς του πέθαναν και η μοναδική αδερφή του παντρεύτηκε κι έφυγε από το πατρικό τους σπίτι. Στο τρίτο κεφάλαιο του βιβλίου, ο Κώστας, έχοντας χάσει τους δεσμούς με τις ελληνικές καταβολές του, αδυνατεί να προσαρμοστεί στον καινούριο κόσμο. Η φυλετική πανσπερμία, τα μεγάλα πληθυσμιακά μεγέθη και οι ανεξιχνίαστοι για τον ίδιο μηχανισμοί αυτού του κόσμου μεταδίδουν στον Κώστα την αίσθηση ότι η ταπεινή του ύπαρξη εξισώνεται με τις διαστάσεις ενός μικροβίου και τον οδηγούν στη συναισθηματική ανάγκη να συντάξει ο ίδιος το πικρόχολο και αυτοσαρκαστικό επίγραμμα της επιτύμβιας στήλης του. Πίσω από το επιλεγμένο απόσπασμα, το οποίο επικεντρώνεται στο αίσθημα της αποξένωσης του Έλληνα μετανάστη, μπορεί να ανιχνευτεί ο στόχος ολόκληρου του *Διπλού βιβλίου*. Ο στόχος, δηλαδή, να εκφραστεί ο καημός του ρωμαίικου και η αίσθηση ότι οι δύο μεταπολεμικές γενιές διαψεύστηκαν και ηττήθηκαν: τόσο η πρώτη γενιά, η γενιά του πατέρα του Κώστα, που θυσιάστηκε με την ατελέσφορη ελπίδα ενός καλύτερου και δικαιοτέρου κόσμου, όσο και η δεύτερη γενιά, η γενιά

του Κώστα, που έχασε την ταυτότητά της, αναγκασμένη από τις περιστάσεις να αναζητήσει μια καινούρια πατρίδα. Εντέλει ούτε αυτή την πατρίδα βρήκε ούτε στην παλιά μπόρεσε ποτέ ουσιαστικά να επιστρέψει. Με αφορμή αυτό το κείμενο οι μαθητές είναι καλό να συνειδητοποιήσουν τις μεταβολές που συντελέστηκαν στον κοινωνικό χώρο της πατρίδας μας: μια χώρα, οι κάτοικοι της οποίας πριν από μερικές δεκαετίες μετανάστευαν λόγω οικονομικών προβλημάτων, γίνεται τα τελευταία χρόνια κέντρο υποδοχής οικονομικών μεταναστών από άλλες, φτωχότερες, χώρες.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Θανάσης Βαλτινός, *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60*, Στιγμή 1989, σ. 44.

4 Απριλίου [1961]. Άνω των 50.000 Ελλήνων εργατών πιστεύεται ότι θα απασχοληθούν εις τας γερμανικάς βιομηχανίας εντός του τρέχοντος έτους. Ήδη υπεγράφη εις την Βόννην η πρώτη ελληνογερμανική σύμβασις, δι' ης προβλέπεται η δυνατότης των επιθυμούντων προς μετάβασιν και εργασίαν εις Δυτικήν Γερμανίαν και καθορίζονται οι όροι και τα κριτήρια της επιλογής τούτων. Η ως άνω σύμβασις, την οποίαν από ελληνικής πλευράς υπέγραψαν ο διπλωματικός υπάλληλος κύριος Τετενές, ο εκπρόσωπος του Υπουργείου Εργασίας κύριος Μαλατέστας και εις υπάλληλος της υπηρεσίας μεταναστεύσεως του Υπουργείου Εσωτερικών, ορίζει μεταξύ των άλλων ότι αι δαπάναι μεταβάσεως θα βαρύνουν την γερμανικήν κυβέρνησιν και τους Γερμανούς εργοδότης. Ακόμη καθορίζει τον τύπον τής μεταξύ εργατών και εργοδότη υπογραφησομένης συλλογικής συμβάσεως καθώς και το θέμα των εξόδων της επιστροφής.

2. Μανόλης Πρατικάκης, «Πάτμιοι εργάτες στο Μπέρκλεϊ», *Το σώμα της γραφής* (1982). *Ποήματα*, τόμ. 1, Ρόπτρον 1991, σ. 170.

*Καταγκόμαστε εκ της νήσου Πάτμου που ομοιάζει
μακρινόν άστρον της θαλάσσης στο μυαλό μας.
Κι ήρθαμε ως εδώ, πεινασμένοι λοτόμοι διατηρώντας
όσα ίχνη ιταγκένιας επιτρέπει
το αδηφάγο
και φρικώδες Μπέρκλεϊ*

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Το κεφάλαιο από όπου προέρχεται το απόσπασμα έχει τον τίτλο «Ο Κάσπαρ Χάουζερ στην έρημη χώρα». Όπως εξηγεί ο συγγραφέας, «Ο Κάσπαρ Χάουζερ ήταν ένα παιδί που βρέθηκε στη Γερμανία, μέσα στο δάσος. Βρέθηκε – δεν ήρθε. Και μεγαλωμένο πια, παλικάρι, δεν ήξερε να μιλήσει καθόλου – καμιάν ανθρωπινή γλώσσα. Όχι πως ήταν βουβό – να μιλήσει δεν ήξερε. Φαινότανε δηλαδή πως είχε ζήσει χωρίς τους ανθρώπους, μακριά τους – δεν είχε μιλήσει με τους ανθρώπους, δεν τους ήξερε. Κανένας δεν έμαθε πώς έζησε τόσα χρόνια, πού

κρυβόταν, πώς δεν βρήκε ποτέ τους ανθρώπους» (σ. 87). Σύμφωνα με το απόσπασμα που διαβάσατε, ποια κοινά στοιχεία υπάρχουν ανάμεσα στον Κώστα και στον Κάσπαρ Χάουζερ;

2. Υπάρχουν στοιχεία σε όσα λέει ο Κώστας για την κοινωνική πραγματικότητα, έτσι όπως τη βιώνει στη Γερμανία, που μπορείτε να τα συσχετίσετε με τις πρόσφατες συζητήσεις για την «παγκοσμιοποίηση», δηλαδή την ιδέα ενός ενοποιημένου κόσμου που, μέσω των οικονομικών, τεχνολογικών και πολιτιστικών εξελίξεων και αλλαγών, θα υπερβαίνει τα σύνορα των κρατών;
3. Ποια στοιχεία από το απόσπασμα που διαβάσατε μπορείτε να τα συσχετίσετε με τον προσδιορισμό «έρημη χώρα», που ο συγγραφέας χρησιμοποιεί στον τίτλο του κεφαλαίου;
4. Διαβάστε προσεκτικά το απόσπασμα από το βιβλίο του Βαλτινού και το ποίημα του Πρατινάκη. Το απόσπασμα του Βαλτινού (υποτίθεται ότι) είναι ένα ρεπορτάζ εφημερίδας, δημοσιευμένο στις 4 Απριλίου 1961, όπου δίνονται πληροφορίες για το μεταναστευτικό ρεύμα των Ελλήνων προς τις γερμανικές βιομηχανίες. Πώς συσχετίζονται τα δύο αυτά κείμενα με το απόσπασμα του Χατζή;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Η λέξη*, τχ. 144, 1998 (με κείμενα των Μ. Δούκα, Χρ. Μηλιώνη, Αγγ. Καστρινάκη κ.ά.).
- Καραποστόλης Βασίλης, *Η αδιαχώρητη κοινωνία – Ένας διάλογος της κοινωνιολογίας με τη λογοτεχνία*, Πολύτυπο 1985.
- Μηλιώνης Χριστόφορος, «Δ. Χατζής, *Το διπλό βιβλίο*», *Με το νήμα της Αριάδνης*, Σοκόλης 1991, σ. 91-102.
- Παγανός Πώργος, «Δημήτρης Χατζής», *Η μεταπολεμική πεζογραφία*, τόμ. 8, Σοκόλης 1988, σ. 172-205.
- Ραυτόπουλος Δημήτρης, «Η μικρή μας πόλη των ιδεών και το νεοελληνικό μάθημα του Δημήτρη Χατζή», *Κρίσιμη λογοτεχνία*, Καστανιώτης 1986.
- Χαραλαμπίδου Νάντια, «Αφηγηματική τεχνική και ιδεολογία: Οι λογοτεχνικές προσδοκίες της αριστεράς (1945-1955) και η περίπτωση του Δημήτρη Χατζή», *Σπείρα*, τχ. 2, 1991, σ. 112-145.
- Hokwerda Hero, «*Το Διπλό βιβλίο* του Δ. Χατζή και η Ελλάδα», *Φιλολόγος*, τχ. 34, 1983, σ. 276-298.

ΠΗΓΗ

- Δημήτρης Χατζής (1913-1981), «Ο Κάσπαρ Χάουζερ στην έρημη χώρα», *Το διπλό βιβλίο*, Το Ροδακίό 1999, σ. 61-63.

ΗΛΙΑΣ ΒΕΝΕΖΗΣ

*Η επιστροφή του Αντρέα***ΣΤΟΧΟΙ**

Να γνωρίσουν οι μαθητές ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα γραφής του Ηλία Βενέζη, ενός σημαντικού πεζογράφου, ο οποίος αντλεί τα θέματά του κυρίως από την περιοχή του μικρασιατικού ελληνισμού και τις συνέπειες της καταστροφής του 1922. Να ενδιαφερθούν για την ιστορική πραγματικότητα η οποία διαφαίνεται μέσα από το «παραμύθι» που αφηγείται ο Αντρέας στη μητέρα του αδικοχαμένου φίλου του. Να προβληματιστούν για το διαχρονικό ζήτημα των προσφύγων και των «αγνοουμένων».

ΘΕΜΑΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ**Η οδυνηρή εμπειρία της αιχμαλωσίας****Η αγωνία για την τύχη των αγνοουμένων****Ο πόνος της μάνας****Το δράμα του «επιζώντος»****ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ –
ΠΡΟΤΑΣΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ**

Η καταστροφή της Σμύρνης, με την οποία έκλεισε τον Αύγουστο του 1922 ένα μεγάλο κεφάλαιο της νεότερης ιστορίας, είχε τραγικές συνέπειες για τον ελληνισμό της Μικράς Ασίας. Γύρω στο 1.500.000 πρόσφυγες διέφυγαν με κάθε μέσο στον ελλαδικό χώρο, ενώ χιλιάδες ήταν οι αιχμάλωτοι στο εσωτερικό της Ανατολίας και αμέτρητα τα αθώα θύματα μεταξύ των αμάχων. Οι πρόσφυγες έφεραν αρχικά τεράστια αναστάτωση στο εσωτερικό της χώρας, αργότερα όμως αναδείχτηκαν σε δημιουργικό παράγοντα για την ελληνική οικονομία και κοινωνία. Με την εγκατάστασή τους σε αραιοκατοικημένες περιοχές συνέβαλαν στην ενίσχυση της εθνικής συνοχής, ενώ με την εργατικότητα και τη θέλησή τους για πρόοδο βοήθησαν στην εξέλιξη της γεωργίας και στην ανάπτυξη της βιομηχανίας.

Παράλληλα η Μικρασιατική καταστροφή αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για πολλά και αξιόλογα λογοτεχνικά έργα. Η γενιά του τριάντα, με σημαντικότερους εκπροσώπους το Στράτη Μυριβήλη, το Στράτη Δούκα και τον Ηλία Βενέζη, και μεταπολεμικοί συγγραφείς, όπως η Διδώ Σωτηρίου, συνέτειναν στην ευαισθητοποίηση του αναγνωστικού κοινού απέναντι στην εθνική αυτή δοκιμασία, προσφέροντάς του ταυτόχρονα αισθητική απόλαυση. Η *Ιστορία ενός αιχμαλώτου* του Δούκα (1929), η *Παναγιά η Γοργόνα* του Μυριβήλη (1949), η τριλογία του Βενέζη *Το νούμερο 31328* (1931), *Γαλήνη* (1939) και *Αιολική γη* (1943) μαζί με τα *Ματωμένα χόματα* της Σωτηρίου (1962) είναι τα γνωστότερα και τα πιο αξιόλογα λογοτεχνικά έργα αυτής της θεματικής. Παράλληλα έχουν εκδοθεί και αφηγήσεις ή μαρτυρίες προσώπων, που

μπορούν να λειτουργήσουν επίσης ως λογοτεχνήματα. Εδώ μπορεί να αναφερθεί το έργο *Ο Κοινός λόγος*, στο οποίο συγκεντρώνονται τέτοιου είδους μαρτυρίες (επιμέλεια Έλλη Παπαδημητρίου, Μαρία Στασινοπούλου, Ερμής 2003).

Στο μυθιστόρημα *Γαλήνη* παρακολουθούμε την προσπάθεια των προσφύγων να ριζώσουν σ' ένα μέρος άγνοο, που δε μοιάζει καθόλου με το δικό τους ήμερο και πράσινο τόπο, και να αρχίσουν μια νέα ζωή γυναίκα και η κόρη του, ο Αντρέας, η θεία Μαρία, ο Γλάρος, ένας τύπος εργατικού ανθρώπου του λαού, δίνονται με ευαισθησία από τον συγγραφέα και συνθέτουν την ανθρωπογεωγραφία του βιβλίου. Το κείμενο που ανθολογήθηκε έχει επιλεγεί επειδή ο Αντρέας, κύριο πρόσωπο αυτού του αποσπάσματος, και ο χαμένος του φίλος Άγγελος είναι δύο πρόσωπα κοντά στην ηλικία των μαθητών. Είναι δύο νέοι που γνώρισαν τον πόλεμο και την αιχμαλωσία ενώ ακόμη φοιτούσαν στο Γυμνάσιο. Το κείμενο αυτό έχει σχετική αυτοτέλεια και προσφέρεται για συγκριτική ανάγνωση με το προηγούμενο βιβλίο του Βενέζη *Το νόμμο 31328*, το οποίο θα μπορούσε να προταθεί ως θέμα συλλογικής εργασίας στην τάξη. Το απόσπασμα προσφέρεται επίσης για προβληματισμό και έρευνα πάνω στο θέμα του επιζώντος. Ο Οδυσσεάς και ο Τεύκρος είναι δύο ήρωες που προέρχονται από την επική παράδοση και είναι γνωστοί στους μαθητές: η *Οδύσσεια* του Ομήρου αλλά και το ποίημα «Ελένη» του Γιώργου Σεφέρη είναι δύο παραδείγματα, τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από τον καθηγητή ως παράλληλα κείμενα πάνω σε αυτό το θεματικό μοτίβο. Από τη σύγχρονη ιστορία και λογοτεχνία τα ποιήματα «Εδώ...» από τη *Συνέχεια* του Μανόλη Αναγνωστάκη και «Οφειλή» από τη *Μαθητεία* του Τίτου Πατριόκιου, κινούνται επίσης στην ίδια θεματική, κάτω από άλλες μεν ιστορικές συνθήκες, αλλά αποδίδουν συγγενικά συναισθήματα. Επίσης, ο καθηγητής μπορεί κατά τη διδασκαλία αυτού του κειμένου να χρησιμοποιήσει στοιχεία από την τουρκική εισβολή του 1974 στην Κύπρο και το δράμα των αγνοουμένων. Η μάνα του Άγγελου μπορεί να παραλληλιστεί με τις Κύπριες μανάδες των αγνοουμένων και να αναζητηθούν ιστορικά στοιχεία και φωτογραφικό υλικό από αυτήν τη σχετικά πρόσφατη σελίδα της ιστορίας του κυπριακού ελληνισμού. Οι μαθητές μπορούν να διαβάσουν παράλληλα το ποίημα του Κυριάκου Χαράλαμπίδη «Το μήλο». Εξάλλου έχει ενδιαφέρον να αναπτυχθεί ευρύτερη συζήτηση για τη σημασία του παραμυθιού στη ζωή των ανθρώπων. Για το θέμα αυτό υπάρχει προτεινόμενη δραστηριότητα στο βιβλίο της Γ' Γυμνασίου, η οποία αντιπαραβάλλει το παραμύθι με την αλήθεια, με αφορμή το ποίημα «Στο παιδί μου» του Μ. Αναγνωστάκη.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Κυριάκος Χαράλαμπίδης, «Το μήλο», *Θόλος*, Ερμής 1989, σ. 12.

*Παίρνοντας ένα μήλο απ' το καλάθι
Το μήλο του μαγούλου του παιδιού της
Στο νου της έφερε, που τώρα σαπίζει
Εκεί στη φυλακή.*

*Το καημένο ήτανε δεν ήτανε
 Δεκαεφτά χρονώ, δεν πήρε απολυτήριο
 Δεν πήγε στο στρατό, δε σκότωσε μια μύγα·
 Ευγενικό και ντροπαλό, δειλό, αθώο.*

*Ξανάβαλε το μήλο στο καλάθι
 Γιατί θυμήθηκε (της φάνηκε πως είδε)
 Κι άλλες μανάδες σαν κι αυτήν επί τουροκοκρατίας.
 Για κείνες δε μιλάει κανείς,
 Αλλά γι' αυτήν, για χίλιες, δυο χιλιάδες,
 Δόξα σοι ο Θεός, παράπονο δεν έχει:*

*Και υπομνήματα κι επίσημες δηλώσεις
 Κι επιτροπές και αποστολές ΟΗΕ,
 Κρατών και κυβερνήσεων, ομάδων και ατόμων
 Και παρατηρητών, ψηφίσματα, δεσμεύσεις,
 Συνέδρια, συμπαράσταση, εκθέσεις και ταμεία.*

*Όλα στην τριχά, τέλεια οργανωμένα,
 Μ' αρχείο, μ' αυτοπεποίθηση, με ειδικά αισθούσας –
 Το κράτος σαν μητέρα τα φροντίζει.*

Αλλά το μήλο, μήλο στο καλάθι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βίττι Μάριο, *Η γενιά του '30*, Ερμής 1979, σ. 249-257.

Διαβάζω, τχ. 337, 1994 (γράφουν οι Β. Αθανασόπουλος, Α. Θαλάσση, Μ.Γ. Μερακλής κ.ά.).

Καραντώνης Αντρέας, *Πεζογράφοι και πεζογραφήματα της γενιάς του '30*, Παπαδήμας 1977².

Στεργιόπουλος Κώστας, «Ηλίας Βενέζης», *Η μεσοπολεμική πεζογραφία*, τόμ. 2, Σοκόλης 1992.

ΠΗΓΗ

Ηλίας Βενέζης (1904-1973), *Γαλήνη*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας 2004³⁸, σ. 125-127, 135-139.

ΜΠΕΡΤΟΛΤ ΜΠΡΕΧΤ

Για τον όρο «μετανάστες»

ΣΤΟΧΟΙ

Να γνωρίσουν οι μαθητές τον πολιτικό ποιητικό προβληματισμό του Μπρεχτ. Να προβληματιστούν τόσο για τις πολιτικές διώξεις όσο και για τις δύσκολες συνθήκες ζωής κάθε μετανάστη, αυτοεξόριστου ή πολιτικού πρόσφυγα, και να κατανοήσουν τη μεγάλη σημασία της ιδεολογικής συνέπειας στους κοινωνικούς αγώνες.

ΘΕΜΑΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

Αυτοεξόριστοι και πολιτικοί πρόσφυγες

Πολιτικές διώξεις και αντίσταση στην επιβολή των ισχυρών

Η σημασία της ιδεολογικής συνέπειας και ενότητας στον αγώνα

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Πρόκειται για ένα καθαρά πολιτικό ποίημα που, όπως διαπιστώνουμε από το βιογραφικό σημείωμα του συγγραφέα, πηγάζει από τα πολύχρονα βιώματα του πολιτικά διωκόμενου και αυτοεξόριστου Μπρεχτ. Θα πρέπει εξ αρχής να επισημάνουμε στους μαθητές την αρχική ένσταση του ποιητή σχετικά με το λαθεμένο χαρακτηρισμό εκείνου και των ομοϊδεατών του, «μετανάστες», την οποία φροντίζει να επεξηγήσει αμέσως στη συνέχεια. Όσοι χαρακτηρίζονται μετανάστες φεύγουν εθελουσίως από την πατρίδα τους σε αναζήτηση καλύτερης ζωής, ενώ εκείνοι έφυγαν κρυφά από τη Γερμανία για να αποφύγουν τις σκληρές πολιτικές διώξεις και να γλιτώσουν τη ζωή τους από τη βία των ναζί. Αντίθετα με τους οικονομικούς και άλλους μετανάστες, που απομακρύνονται από την πατρίδα τους σε αναζήτηση καλύτερης τύχης, εκείνοι επιλέγουν να μείνουν κοντά στα γερμανικά σύνορα με την ελπίδα ότι θα νιώθουν περισσότερο κοντά στην πατρίδα, μετριάζοντας τα βαριά συναισθήματα της εξορίας και της νοσταλγίας και διατηρώντας την εποικιστική με τον τόπο και τους ανθρώπους τους, με στόχο την πιο άμεση παρέμβαση στις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις. Επιλέγοντας να μένουν κοντά στα σύνορα παρακολουθούν τα γεγονότα και παραστέκονται όσο μπορούν στη σκληρή πραγματικότητα της πατρίδας τους. Θύματα αλλά και βουβοί μάρτυρες της ναζιστικής θηριωδίας, οι οποίοι, παρά τις πληγές, την ηθική διάψευση και τη χαμηλή τους αυτοεκτίμηση, έχουν αποφασίσει να αγωνιστούν με ιδεολογική συνέπεια και ενότητα στο πλευρό όλων όσοι μάχονται για την επικράτηση της ανθρωπιάς και της κοινωνικής δικαιοσύνης, εναντίον του βάρβαρου ναζιστικού καθεστώτος που επιβλήθηκε στην πατρίδα τους και επιζητεί να δυναστεύσει τον κόσμο.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Γιώργος Σεφέρης, «Ο τελευταίος σταθμός» [απόσπασμα], *Ημερολόγιο Καταστροφώματος Β'* (1944). *Ποιήματα*, Έκδοσης 1981¹³, σ. 213.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Γιατί η χώρα που δέχτηκε τους πρόσφυγες «σπίτι δε θα 'ναι, μα εξορία»;
2. Για ποιους λόγους οι πρόσφυγες επιδιώκουν να μένουν όσο μπορούν πιο κοντά στα σύνορα;
3. Συγκρίνετε το αίσθημα του πολιτικού πρόσφυγα που δίνει ο Μπρεχτ με την αντίστοιχη κατάσταση που περιγράφει στο ποίημά του ο Σεφέρης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Διαβάζω, τχ. 211, 1989.

Έσολν Μάρτιν, *Μπρεχτ, η ζωή του και το έργο του*, μτφρ. Φώντας Κονδύλης, Θεωρία 1984.

Μπένγιαμιν Βάλτερ, *Δοκίμια για τον Μπρεχτ*, μτφρ. Νίκος Κολοβός, Πύλη 1972.

Μπρεχτ και Χίτλερ. Μια θεατρική-ιστορική παραβολή, σύνθεση και απόδοση Μάριος Πλωρίτης πάνω σε κείμενα του Μπρεχτ και του Χίτλερ, Θεμέλιο 1984.

Μυράτ Δημήτρης, *Ο καλός άνθρωπος του Άουγκσμπουργκ-Μπέρτολτ Μπρεχτ*, Πλειάς 1974.

Ντορτ Μπερνάρ, *Ανάγνωση του Μπρεχτ*, μτφρ. Άννα Φραγκουδάκη, Κέδρος 1975.

Σχετικά με τη λογοτεχνική απόδοση της εμπειρίας της εξορίας μπορείτε να συμβουλευτείτε το ειδικό αφιέρωμα «Κείμενα της εξορίας», του περιοδικού *Το Δέντρο*, τχ. 37-38, 1998 (γράφουν οι συγγραφείς Τ. Γκρίτση-Μιλλιέξ, Μ. Πλωρίτης, Π. Ζάννας κ.ά.).

ΠΗΓΗ

Μπέρτολτ Μπρεχτ, «Για τον όρο “μετανάστες”», *Ποιήματα*, μτφρ. Μάριος Πλωρίτης, Θεμέλιο 1977, σ. 67.

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ

Γλυκό του κουταλιού

ΣΤΟΧΟΙ

Να γνωρίσουν οι μαθητές ένα σύγχρονο ποίημα του σημαντικού Κύπριου ποιητή Κ. Χαραλαμπίδη, το οποίο περιλαμβάνει μέσα του δυο θέματα στενά συναρτημένα με τη νεότερη ιστορική και κοινωνική δοκιμασία της Κύπρου: το πανάρχαιο θέμα του γυρισμού του ξενιτεμένου σε συνδυασμό με τα βιοματικά θέματα του εκπατριισμού και της στέρησης των ατομικών δικαιωμάτων, τα οποία εξακολουθούν να πληγώ-

νον όσους Ελληνοκύπριους προέρχονται από τις κατεχόμενες περιοχές και τώρα ζουν στη «μοιρασμένη στα δυο» Κύπρο.

ΘΕΜΑΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

Η ανθρώπινη διάσταση του κυπριακού εθνικού προβλήματος

Η σημασία του γενέθλιου τόπου και του πατρογονικού σπιτιού

Η εθιμοτυπία της φιλοξενίας

Ο νόστος και το αίσθημα της αποστέρησης των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ - ΠΡΟΤΑΣΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Το ποίημα μεταδίδει το βίωμα ενός ξεριζωμένου από τον τόπο του Κύπριου, ο οποίος επισκέπτεται έπειτα από χρόνια το πατρικό του σπίτι και συναντά την καινούρια μουσουλμάνα του ένοικο. Πολλοί Κύπριοι από το 2003, που άνοιξαν τα σύνορα και δόθηκε η δυνατότητα επικοινωνίας με την κατεχόμενη Κύπρο, βίωσαν αυτήν τη γλυκόπικρη αίσθηση του νόστου που περιγράφει ο ομιλητής του ποιήματος, το 1996 όμως, οπότε χρονολογείται το ποίημα, τη δυνατότητα αυτή την είχαν σπανιότατα και ελάχιστοι Ελληνοκύπριοι. Οι μαθητές δε χρειάζεται να προβληματιστούν αν το βίωμα που περιγράφει ο ομιλητής συνέβη πραγματικά, αρκεί να συναισθανθούν τη δύσκολη κατάσταση που αντιμετωπίζει ο ξεριζωμένος άνθρωπος, το βαθύ αίσθημα της νοσταλγίας και τον πόθο να πραγματοποιήσει, έστω και νοερά, τη συμβολική επιστροφή στο σπίτι που γεννήθηκε. Ο Χαραλαμπίδης σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να πούμε ότι επαναπραγματεύεται, μέσα στις ιδιάζουσες ιστορικοκοινωνικές συνθήκες που επικρατούν στην Κύπρο, το κοινόχρηστο θέμα της επανόδου του ξενιτεμένου. Ο ποιητής μοιάζει να σκηνοθετεί το πανάρχαιο αυτό και αγαπημένο θέμα της δημοτικής παράδοσης μέσα σε ανοίκειο περιβάλλον, γι' αυτόν το λόγο, αν και το ποίημα διαθέτει αρκετά γνωρίσματα (νόστος, έθιμα φιλοξενίας), δεν πετυχαίνει να ολοκληρώσει το νόστο, καθώς εκ των πραγμάτων απουσιάζει η σκηνή της αναγνώρισης: ο ομιλητής δε συναντά στο σπίτι του κανένα οικείο πρόσωπο· η ξένη ένοικος αναγνωρίζει μεν την ιδιότητά του, δε συμμαρξίζεται όμως διόλου τα ατομικά δικαιώματα που προκύπτουν από αυτήν (ζωή, ελευθερία, περιουσία). Ο ομιλητής επιμένει ιδιαίτερα στη συναισθηματική του σχέση με το σπίτι του, όπου στο παρελθόν είχε στεγάσει ευτυχισμένες μνήμες της οικογένειας και της παιδικής του ηλικίας. Ο ομιλητής με την επίσκεψή του βρίσκεται μπροστά σε μια κρίσιμη εμπειρία αυτογνωσίας («Να ιδώ ποιος είμαι ζύγωσα»), αρκετά κοινή για τους ανθρώπους μέσης ηλικίας. Όντας μπροστά στη σκληρή πραγματικότητα της ξένης κατοχής στον τόπο και στο σπίτι του, ζητά απλώς να πραγματοποιήσει μια συμβολική του επιθυμία, να επισκεφθεί και το εσωτερικό του σπιτιού. Καθώς το αίτημά του γίνεται δεκτό, έρχεται αμέσως αντιμέτωπος με τη ζωντανή μνήμη από το παρελθόν: στην κρεβατοκά-

μαρα τον υποδέχεται η φωτογραφία της μητέρας του, η οποία μοιάζει να τον περιμένει χρόνια υπομονετικά να την πάρει από τους ξένους, όπου, αντίθετα με την ωραία Ελένη που έφυγε από την πατρίδα της, απρόσμενα κατέληξε, και να τη μεταφέρει σε πάτρια εδάφη. Ο ομιλητής εύκολα αποσπά και παίρνει μαζί του τη φωτογραφία της μάνας του, καθώς η διατήρηση της φωτογραφίας σε περίοπτη θέση για τόσα χρόνια οφειλόταν σε μια παρεξήγηση: η ευσταλής πόζα της έδινε στους καινούριους ενοίκους του σπιτιού την εντύπωση ότι πρόκειται για ηθοποιό. Στο εσωτερικό του σπιτιού του ο ομιλητής αντιλαμβάνεται την κυρίαρχη αντίθεση, που, όσο βρισκόταν στον Κήπο, είχε εν μέρει μόνο βιώσει. Στον Κήπο ξυπνούν μνήμες από τον παράδεισο της παιδικής ηλικίας. Το σπίτι του τον υποδέχεται με τη διαχρονική φύση και τους καρπούς της, στο εσωτερικό του σπιτιού είναι όμως ευδιάκριτες οι διαφορές ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν, την παλιά και τη νέα οικοδόσποινα, τα ελληνικά και τα μουσουλμανικά ήθη, την αίσθηση του μόνιμου και του προσωρινού, των γηγενών Ελλήνων και των επείσαστων πληθυσμών, σχετικά με τους οποίους ο ομιλητής νιώθει ότι είναι κοινωνικά και πολιτισμικά κατώτεροι («Σάμπως γνωρίζει...»). Ο ομιλητής βιάζεται να τελειώσει την επίσκεψή του, φοβούμενος απρόβλεπτες αντιδράσεις από την πλευρά της μουσουλμάνας οικοδόσποινας, οι οποίες πιθανόν να τον εμπόδιζαν στο μέλλον να πραγματοποιήσει και άλλες συμβολικές επισκέψεις στο σπίτι που γεννήθηκε. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η υλοποίηση του νόστου όχι μόνο δεν περιέχει τη σκηνή της αναγνώρισης, αλλά αντίθετα ισοδυναμεί με ακύρωσή της καθώς, με όρους τραγικής ειρωνείας, επαναφέρει τον αφηγητή τόσο στο αρχικό συναίσθημα του ξένου όσο και στην ανάγκη αυτογνωσίας του.

Το κείμενο αξιοποιεί και επαναθέτει, άμεσα και έμμεσα, πολλά στοιχεία της αρχαίας ελληνικής παράδοσης. Δε λείπουν αρκετές ευθείες αναφορές (σημαιολογικές: «σιμά σε λάκκο» ή γλωσσικές: «του ποθητού μου») στο νόστο του Οδυσσέα (βλ. και ερώτηση 3 ή, ενδεικτικά, το στίχο 3), αλλά και σε συμβάντα του Τρωικού πολέμου. Τέλος, δεν πρέπει να αφήσουμε ασχολίαστο και τον τίτλο του ποιήματος, ο οποίος πιθανόν να έχει προβληματίσει τους μαθητές λόγω της μικρής συνάφειάς του με το θέμα του νόστου του ομιλητή. Οι μαθητές θα πρέπει να παρατηρήσουν ότι το ποίημα ενσωματώνει ουσιαστικά ένα πρωτεύον περιγραφικό μέρος (από την οπτική γωνία του ομιλητή, ο οποίος αφηγείται την εμπειρία του σε πρώτο πρόσωπο) και ένα δευτερεύον διαλογικό μέρος (ανάμεσα στον ομιλητή και τη μουσουλμάνα ένοικο του σπιτιού). Στο πρώτο μέρος ο ομιλητής κάνει ενέργειες, εκδηλώνει, με ήπια συγκίνηση, τα συναισθήματά του, αλλά και μεταφέρει στον αναγνώστη τις ενδόμυχες σκέψεις του, τις οποίες δεν τολμά να εκφράσει στην ξένη γυναίκα όχι μόνο εξαιτίας της αμοιβαίας τους καχυποψίας, αλλά, κυρίως, επειδή διαπιστώνει, με αρκετή δόση υποτίμησης, το κατώτερο πολιτισμικό της επίπεδο, το οποίο θίγει με αφορμή ένα γλωσσικό ερέθισμα: η γυναίκα τού πρόσφερε «γλυκό» (στ. 5) και όχι «γλυκό του κουταλιού», έκφραση πολύ προχωρημένη μορφοσυντακτικά, σύμφωνα με το ειρωνικό σχόλιο του ομιλητή.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Κυπριακό τραγούδι, «Ο Καραβάς» στο Θανάσης Ντζούφρας, *Τα τραγούδια μας*, Καστανιώτης 1990³, σ. 151.

*Πορτοκαλιά του Καραβά που κάμνεις πορτοκάλια,
Αν τα πουλείς γοράζω τα του βάρους σου ριάλια. [...]*

*Στον Καραβάν το σπίτι μου, τώρα στην προσφυγιά μου,
Σκέφτομαι τα λεμόνια τον τζιαι κάφκετ' η καρδιά μου.*

2. Κωστής Παλαμάς, «Το σπίτι που γεννήθηκα», *Τα μονότροπα* (1917). *Άπαντα*, τόμ. 7, Μπίρης, 1972³, σ. 252.

*Το σπίτι που γεννήθηκα κι ας το πατούν οι ξένοι,
στοιχειό είναι και με προσκαλεί ψυχή και με προσμένει.*

*Το σπίτι που γεννήθηκα ίδιο στην ίδια στράτα
στα μάτια μου όλο υψώνεται και μ' όλα του τα νιάτα.*

*Το σπίτι, ας τον νοθέψανε το σχήμα και το χρώμα
και ανόθευτο και αγάλαστο, και με προσμένει ακόμα.*

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πατί ο αφηγητής δίνει ιδιαίτερη σημασία στην επαφή του με το πατρικό του σπίτι;
2. Σε αρκετά σημεία του ποιήματος διαφαίνεται ο παραλληλισμός του αφηγητή με τον ομηρικό Οδυσσέα. Βρείτε τα σημεία και εξηγήστε τη σημασία του παραλληλισμού.
3. Αφού διαβάσετε τους στίχους 153-227 από τη ραψωδία λ της *Οδύσσειας*, συγκρίνετέ τους με την πρώτη στροφή του ποιήματος.
4. Συγκρίνετε τα συναισθήματα που τρέφουν για το πατρικό τους σπίτι ο Κ. Χαραλαμπίδης και ο ανώνυμος Κύπριος, με την αντίστοιχη αντίδραση του Κ. Παλαμά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βοσκός Ανδρέας, «Ομηρικά πρότυπα στην ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη», *Larithos. Chypre et l'Europe*, Editions Praxandre, Actes 1998, σ. 286-303.
Η λέξη, τχ. 163, 2001.
Θέματα Λογοτεχνίας, τχ. 12, 1999 (με κείμενα του Χρ. Αλεξίου και της Ε. Σταυροπούλου).
- Μπλάνας Πύργος, «Η μεγαλοψυχία της συνεχούς δοκιμασίας: Κ. Χ., *Δοκίμιν*», *Ποίηση*, τχ. 17, 2001, σ. 295-298.
- Παπαγεωργίου Κώστας Γ., «Κυριάκος Χαραλαμπίδης», *Η δεύτερη μεταπολεμική γενιά*, Σοκόλης 2002, σ. 500-515.
- Χαραλαμπίδης Κυριάκος, «Η δοκιμασία, “δοκίμιον” της τέχνης», *Ελευθεροτυπία*, 25.5.2000.

ΠΗΓΗ

Κυριάκος Χαραλαμπίδης (1940), «Γλυκό του κουταλιού», *Δοκίμιν*, Άγρα 2000, σ. 185-186.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΒΑΛΤΙΝΟΣ

Δύο γράμματα της Χαράς

ΣΤΟΧΟΙ

Να παρακολουθήσουν οι μαθητές μέσα από τις επιστολές των μεταναστών, που αναπαράγει συναισθηματικά και υφολογικά ο συγγραφέας, τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο τα μέλη της οικογένειας της Χαράς βιώνουν την ξενιτιά και τη νοσταλγία για την πατρίδα και τα αγαπημένα τους πρόσωπα.

ΘΕΜΑΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

Η αλληλογραφία ως μέσο ανθρώπινης επικοινωνίας

Οι οικογενειακοί δεσμοί και η νοσταλγία της πατρίδας

Κοινά χαρακτηριστικά της ζωής των μεταναστών και ατομικές ιδιαιτερότητες στον τρόπο που βιώνουν και αντιδρούν συναισθηματικά στις διάφορες καταστάσεις

**ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ -
ΠΡΟΤΑΣΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ**

Το κείμενο του Βαλτινού έχει πειραματικό χαρακτήρα και συντίθεται σε μεγάλο βαθμό από ασύνδετα μεταξύ τους κείμενα. Ο Βαλτινός χαρακτηρίζει «μυθιστόρημα» αυτό το βιβλίο του, μολονότι είναι έκδηλο ότι δε διαθέτει τα αντιπροσωπευτικά γνωρίσματα μιας μυθιστορηματικής υπόθεσης με δραματικά πρόσωπα, δράση και πλοκή. Ο συγγραφέας συνθέτει με τη μέθοδο του αφηγηματικού κολάζ ετερόκλητα κείμενα, τα οποία αναφέρονται κυρίως στη συναισθηματική ζωή των προσώπων και πλαισιώνονται με πολλά εξωλογοτεχνικά δεδομένα, που αποδίδουν την ιστορική συγκυρία, τις κοινωνικές αντιδράσεις και τη συλλογική ψυχολογία της δεκαετίας του '60. Τα αποσπάσματα που επιλέξαμε δε δείχνουν τόσο το μοντερνιστικό χαρακτήρα του κειμένου (κάτι τέτοιο θα δυσκόλευε και θα προκαλούσε απάντητα ερωτήματα στους μαθητές της Β' Γυμνασίου). Πρόκειται για επιστολές που εκφράζουν την ανθρώπινη ανάγκη για επικοινωνία και επαφή με τα αγαπημένα πρόσωπα, τις οποίες αναπαράγει ο συγγραφέας μιμούμενος πιστά τη γλώσσα, την ψυχολογία και το συναίσθημα των υποθετικών αποστολέων, και ιδιαίτερα της Χαράς, μητέρας της ελληνικής οικογένειας των μεταναστών. Το είδος και το ύφος των επιστολών αυτών πιστεύουμε ότι είναι οικείο στους μαθητές, αν και η αλληλο-

γραφία δεν αποτελεί πλέον πολύ συχνό μέσο επικοινωνίας στην τεχνοκρατούμενη εποχή μας.

Κύριο μέλημα του εκπαιδευτικού θα πρέπει αρχικά να είναι η γενική αναφορά του στα βασικά γνώρισμα της ελληνικής κοινωνίας στη δεκαετία του '60: το φαινόμενο και τις συνέπειες της μαζικής μετανάστευσης με κύριο σκοπό την εύρεση εργασίας, τα συντηρητικά ήθη και τις παραδοσιακές αντιλήψεις σχετικά με το ρόλο της γυναίκας (οικοκυρά), τους στενούς οικογενειακούς δεσμούς και την ανάγκη της ανθρώπινης επικοινωνίας, τη συχνή αλληλογραφία, που αναπλήρωνε την έλλειψη σωματικής επαφής με την πατρίδα και τα αγαπημένα πρόσωπα κ.ά. Αφού δοθούν αυτές οι απαραίτητες πληροφορίες, εύκολα οι μαθητές θα κατανοήσουν τον επικοινωνιακό λόγο της Χαράς και θα σχηματίσουν μια πλήρη εικόνα για τον ανθρώπινο τύπο της, ο οποίος είναι μάλλον κοινός και ανταποκρίνεται στο μέσο όρο της γυναίκας της εποχής. Οι μαθητές φυσικά δε θα πρέπει να λησμονούν ότι τα γράμματα της Χαράς στα αδέρφια της δεν κρύβουν τη μεγάλη ψυχολογική πίεση που νιώθει η μετανάστρια οικοκυρά, η οποία, εξαιτίας της εσώκλειστης ζωής αλλά και της αρνητικής ψυχολογικής διάθεσης που εμφανίζει, έχει, μάλλον σοβαρά («Ο γιατρός μου έδωσε ηρεμιστικά αλλά δε με βοηθάν και πολύ»), προβλήματα προσαρμογής στο Γιοχάνεσμπουργκ. Η ίδια πάντως αναφέρει κάποιες προσδοκίες της για βελτίωση της θέσης της με την ένταξή της στην εργασία, καθώς μαθαίνει να χειρίζεται τα μηχανήματα στο γραφείο του άντρα της. Σε αντίθεση με τη Χαρά που εξαρτά την καθημερινή της επιβίωση («Πα μένα τώρα εδώ ένα γράμμα είναι μεγάλη υπόθεση») από τα υποκατάστατα της πατρίδας (περιοδικά, μνήμες, αλληλογραφία, έντονο οικογενειακό ενδιαφέρον), τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας δείχνουν μεγάλη προσαρμοστικότητα στη χώρα υποδοχής, πλήρη αποδοχή της νέας κατάστασης και εναρμόνιση με το περιβάλλον. Πιο χαρακτηριστικό δείγμα αυτής της οικείωσης είναι η χρήση του αγγλοπρεπούς *Jeep* από πλευράς του Γεράσιμου. Μεγάλη προσαρμοστικότητα δείχνουν επίσης οι δύο μικρές κόρες της Χαράς, γεγονός που την ανησυχεί και την προβληματίζει αρκετά, γιατί φοβάται μήπως εξασθενήσει πολύ τη συναισθηματική τους σχέση με την πατρίδα, μήπως ξεχάσουν τα ελληνικά, μήπως τους λείπει η ηθική διαπαιδαγώγηση γύρω από την εθνική ιστορία, τα ήθη και τις παραδοσιακές ελληνικές αξίες. Έτσι τα διάφορα άγχη της Ελληνίδας μητέρας λειτουργούν καταλυτικά στην κοινωνική και ατομική ψυχολογία της, τη γεμίζουν με ποικιλόμορφες ενοχές και ευθύνες απέναντι στα πρόσωπα του στενού (Νότιος Αφρική) και του οικείου (Ελλάδα) οικογενειακού της περιγύρου και επιβαρύνουν την ψυχολογία της, όπως παρακολουθούμε μέσα από τα δύο γράμματά της. Ο καθηγητής θα πρέπει να οδηγήσει τους μαθητές, να αντιληφθούν τις ανησυχίες της Χαράς συσχετίζοντας τη στάση της με τη γενικότερη νοοτροπία που επικράτησε –και σε μεγάλο βαθμό επικρατεί– στις ελληνικές και άλλες κοινότητες που λειτουργήσαν –και λειτουργούν– στη διασπορά (οι στενοί δεσμοί με τα μέλη της κοινότητας, ενδογαμίες, διατήρηση της παράδοσης, διαφύλαξη της εθνικής ταυτότητας

κ.ά.). Η νοοτροπία αυτή εμφανίζεται από τη μια μεριά να έχει ζωτική σημασία για την ύπαρξη της κοινότητας, από την άλλη όμως απομονώνει αρκετά τα μέλη της και τους στερεί τη δυνατότητα μιας δημιουργικής, απελευθερωμένης από στερεότυπες αντιλήψεις, πολιτισμικής σύνθεσης ανάμεσα στον εθνικό και στον ξένο τρόπο ζωής. Ο καθηγητής θα πρέπει εξίσου να αναδείξει την προσαρμοστικότητα και την ευελιξία των υπόλοιπων μελών της οικογένειας, τα οποία, ίσως σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ό,τι η Χαρά, εκφράζουν το μέσο όρο του ελληνικού μεταναστευτικού ρεύματος, η ύπαρξη του οποίου και θετικές συνέπειες είχε για την Ελλάδα αλλά και ενίσχυσε σημαντικά την οικονομική και κοινωνική θέση μεγάλου μέρους του ελληνισμού της διασποράς (από τα αρχαία χρόνια ως τη δεκαετία του '60). Καλό θα ήταν επίσης ο καθηγητής, επικαλούμενος σύγχρονα κυρίως παραδείγματα, να κατευθύνει τη συζήτηση με τους μαθητές στην έννοια της πολυπολιτισμικής κοινωνίας και στη διαχρονική της σημασία τόσο για την ιστορική τύχη του ελληνισμού όσο και για τη σύγχρονή μας κοινωνική πραγματικότητα, με αναφορά στην αντιστροφή των ρόλων για τους Έλληνες: η Ελλάδα ήταν παραδοσιακά χώρα μεταναστών, τα τελευταία όμως χρόνια δέχεται μετανάστες και όλοι οι μαθητές διαθέτουν κάποια εμπειρία από αυτή την αντιστροφή...

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Δημοτικό, «Θέλω να πα στην ξενιτιά», *Το δημοτικό τραγούδι της ξενιτιάς*, επιμέλεια G. Saunier, Ερμής 1990, σ. 69.

ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

Απευθυνθείτε στους γονείς σας ή άλλους μεγαλύτερους γνωστούς ή φίλους σας και ρωτήστε τους για το ρόλο που έπαιζε η αλληλογραφία την παλαιότερη εποχή. Εξετάστε επίσης γιατί ορισμένοι άνθρωποι εξακολουθούν να προτιμούν ή, αντίθετα, έχουν εγκαταλείψει αυτό τον τρόπο επικοινωνίας με τους συγγενείς και τους φίλους τους. Θα είχε ενδιαφέρον να οργανώσετε μια επίσκεψη στο Ταχυδρομικό και Φιλοτελικό Μουσείο (Πλατεία Σταδίου 5, τηλ. 210 7519066).

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

Αντί, τχ. 294, 1985, σ. 36-40· *Διαβάξω*, τχ. 116, 1985, σ. 66-72· *Η λέξη*, τχ. 71, 1988, σ. 57-59.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αράγης Πώργος, «Θ. Βαλτινού: Στοιχεία για τη δεκαετία του '60. Ειδολογικά γνωρίσματα», *Γράμματα και τέχνες*, τχ. 62, 1991, σ. 35-36.
- Αριστηνός Πώργος, «Στοιχεία για την περίπτωση του Θανάση Βαλτινού», *Αντί*, 26.1.1990.
- Δασκαλόπουλος Δημήτρης, «Θανάσης Βαλτινός», *Η μεταπολεμική πεζογραφία*, τόμ. 2, Σοκόλης 1988, σ. 298-341.

Παρίσης Νικήτας, «Αναφορά στο έργο του Θ. Βαλτινού. Αναζήτηση του αφηγηματικού ήθους», *Η λέξη*, τχ. 71, 1988, σ. 6-13.

Στασινοπούλου Μαρία, «Κοινωνικό ψηφιδωτό των χρόνων του '60», *Εντευκτήριο* [Θεσ/νίκης], Οκτώβριος 1989.

Τσακνιάς Σπύρος, «Θ. Βαλτινός, *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60*», *Πρόσωπα και μάσκες*, Νεφέλη 2000, σ. 13-16.

ΠΗΓΗ

Θανάσης Βαλτινός (1932), *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60*, Στιγμή 1989, σ. 328-330, 347-348.

ΑΛΚΗ ΖΕΗ

Αναμνήσεις της Κωνσταντίνας από τη Γερμανία

ΣΤΟΧΟΙ

Να γνωρίσουν οι μαθητές ένα εφηβικό, και όχι μόνο, μυθιστόρημα της Άλκης Ζέη και να προβληματιστούν για τις δυσκολίες προσαρμογής που αντιμετωπίζουν κάποια παιδιά της ηλικίας τους, τα οποία ζουν μακριά από την πατρίδα ή τους γονείς τους. Να παρακολουθήσουν, μέσα από το βλέμμα της μικρής αφηγήτριας, διάφορες εκδοχές της πολυπολιτισμικής κοινωνίας στη μαθητική ζωή.

ΘΕΜΑΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

Όμορφες στιγμές της οικογενειακής και της μαθητικής ζωής

Η διαφορετικότητα και η πολυπολιτισμική σύνθεση του γερμανικού σχολείου

Η κοινωνικοποίηση της αφηγήτριας και η προσαρμογή της στην ξένη χώρα

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Το επιλεγμένο απόσπασμα από το μυθιστόρημα *Η Κωνσταντίνα και οι αράχνες της* απευθύνεται κατεξοχήν στα παιδιά της γυμνασιακής ηλικίας, όχι μόνο εξαιτίας της ομολογής ηλικίας που έχει η αφηγήτρια αλλά και γιατί συνδέεται άμεσα με βιώματα και εμπειρίες της σχολικής ζωής. Τα βιώματα αυτά πιστεύουμε ότι θα προκαλέσουν άμεσα το ενδιαφέρον των μαθητών, οι οποίοι μπορούν εύκολα να παρακινηθούν και να διαβάσουν από μόνοι τους παράλληλα τα κείμενα των παλιών συμμαθητριών, Ζέη και Σαρή («Και πάλι στο σχολείο...»), με σκοπό να εντοπίσουν ομοιότητες και διαφορές στη σχολική ζωή που περιγράφουν· μπορούν επίσης να συγκρίνουν την παλαιότερη σχολική ζωή με τις δικές τους σημερινές εμπειρίες. Το περιβάλλον του γερμανικού σχολείου, όπως το περιγράφει η έφηβη αφηγήτρια, αξίζει να σχολιαστεί ιδιαίτερα, με βάση τόσο τα λεγόμενα όσο και τα υπονοούμενά της για

την εκπαιδευτική μεθοδολογία και τις αρχές του («Το γερμανικό σχολείο δεν αστείεύεται»), ισχυρισμοί που σε μεγάλο βαθμό απορρέουν από τον προβληματισμό που εκφράζει η δασκάλα μητέρα της. Έχει ενδιαφέρον επίσης να σχολιαστεί η πολυπολιτισμική σύνθεση της σχολικής τάξης, η οποία διευκολύνει την ένταξη των νέων μαθητών και επηρεάζει θετικά την ομαλή τους κοινωνικοποίηση (αποδοχή της διαφορετικότητας, σύνθεση ιδεών και τρόπων ζωής, έμπρακτη καλλιέργεια του αλληλοσεβασμού και της δημοκρατικής συνείδησης).

Σε αυτό το απόσπασμα ωστόσο κυρίαρχο ρόλο έχει η μνήμη, μέσω της οποίας η αφηγήτρια ανακαλεί περασμένες εμπειρίες από την παραμονή και τα μαθητικά της χρόνια στη Γερμανία, όπου έζησε για επτά χρόνια μαζί με τους γονείς της. Μέσω της ανάμνησης ξαναζεί ευτυχισμένες οικογενειακές στιγμές και αναλογίζεται με καμάρι τη σημαντική επαγγελματική και κοινωνική αναγνώριση που είχε η μητέρα της στην ξένη χώρα. Η αφηγήτρια δεν κρύβει την περηφάνια και το θαυμασμό της για τη δασκάλα μητέρα της. Είναι επιπλέον χαρούμενη γιατί στην ξένη χώρα έχει αποκατασταθεί πλήρως η εξέχουσα θέση της μητέρας στην οικογένεια, την οποία είχε επιχειρήσει στο παρελθόν να πλήξει η αντιπαθητική, όπως την παρουσιάζει, γιαγιά της (Φάρμουρ). Ορισμένες έμμεσες αναφορές σε ιδεολογικές αντιπαραθέσεις, που είχαν διχάσει στο παρελθόν τις δύο οικογένειες πριν ακόμη γνωριστούν και συνδεθούν οι γονείς της Κωνσταντίνας, φαίνεται ότι δικαιολογούν αυτές τις εντάσεις, οι οποίες ήταν πολύ συνηθισμένες τη μεταπολεμική εποχή, σταθερό χρονικό πλαίσιο στα περισσότερα βιβλία της Ζέη. Η αγάπη των γονιών της στάθηκε όμως δυνατή και επιβλήθηκε, δίνοντας στην Κωνσταντίνα τη χαρά της ύπαρξης, της οικογενειακής στοργής και της αγάπης.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Μαρία Πυλιώτου, *Τα δέντρα που τρέχουν...*, Καστανιώτης 1987.
2. Μαρούλα Κλιάφα, *Δύσκολοι καιροί για μικρούς πρίγκιπες*, Καστανιώτης 1992.

ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

Βρείτε στοιχεία για τα διάφορα εκπαιδευτικά συστήματα που ακολουθούν οι χώρες της Ευρώπης και συγκρίνετε τη λειτουργία των συστημάτων αυτών με τις συνθήκες που επικρατούν στην ελληνική εκπαίδευση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Διαβάζω, τχ. 447, Ιανουάριος 2004.

Ithaca, τχ. 31, 2003.

Πατρίκιος Τίτος, «Η Άλκη και οι αράχνες της», *Διαβάζω*, ό.π., σ. 84-85.

ΠΗΓΗ

Άλκη Ζέη (1925), *Η Κωνσταντίνα και οι αράχνες της*, Κέδρος 2002, σ. 22-29.

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΣΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

1. Συνδυαστική ανάγνωση

Με αφορμή τις διάφορες ιστορικές συγκυρίες στις οποίες αναφέρονται τα κείμενα της ενότητας, μπορεί να εξεταστεί η σύνδεση της λογοτεχνίας με τα ιστορικά γεγονότα και τα σύγχρονά τους κοινωνικά προβλήματα, όπως, π.χ., η σύνθεση και ο ρόλος της οικογένειας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η συνεξέταση του ποιήματος του Χαραλαμπίδη με το πεζό του Μηλιώνη («Εθνική ζωή»), μέσω της οποίας αναδεικνύονται τόσο η ιδιαιτερότητα του κυπριακού προβλήματος όσο και η περίπλοκη και δύσκολη συναισθηματική κατάσταση που βιώνουν οι εκπατρισμένοι.

2. Κριτική στάση-Έρευνα

Οι μαθητές θα πρέπει να προβληματιστούν σχετικά με το θέμα της μετανάστευσης, εξετάζοντας τους ποικίλους λόγους που οδήγησαν παλαιότερα, και εξακολουθούν να οδηγούν σήμερα, το άτομο ή την ομάδα στον εκπατρισμό. Μπορούν επίσης να ερευνήσουν το ρόλο που έχει παίξει το φαινόμενο της μετανάστευσης στην τοπική τους κοινωνία ή να εξετάσουν σύγχρονες εκφάνσεις του μεταναστευτικού ρεύματος στην Ελλάδα ή στην περιοχή τους. Μια ανάλαφρη εκδοχή αυτού του φαινομένου εσωτερικής μετανάστευσης συναντάμε στην επιστολή του Ξενόπουλου («Θρησκευτική ζωή»).

3. Σύγκριση

Ο καθηγητής μπορεί να επιδιώξει συγκριτική ανάγνωση των κειμένων της ενότητας που αφορούν την καθημερινή ζωή και την κοινωνική κατάσταση των μεταναστών (Χατζής, Βαλτινός, Ζέη), με σκοπό το συσχετισμό διαφορετικών κοινωνικών ρόλων και βιωμάτων του μετανάστη. Σύγχρονα λογοτεχνικά κείμενα με αυτήν τη θεματολογία περιέχει η συλλογική έκδοση *Ο δρόμος για την Ομόνοια*, Καστανιώτης 2005.

4. Χρήση εποπτικού υλικού

Οι μαθητές μπορούν να συγκεντρώσουν φωτογραφικό ή άλλο υλικό σχετικά, π.χ., με το ελληνικό μεταναστευτικό ρεύμα στη δεκαετία του '60 ή με τη δοκιμασία του μικρασιατικού ελληνισμού (1922).

